

povijesno postojanje Enheduane (i Sargona). Njezino je literarno stvaralaštvo, pak, ostalo obavijeno tamom dok filolozi nisu nakon nekoliko desetljeća uspjeli pročitati rukopise himni, posebno brojnije rukopise nađene u Nippuru. Današnje pjesnikinje Dunya Mikhail i Amal al-Jubouri Enheduanu stavile su u kontekst rata i destrukcije Iraka, što ukazuje na to da zanimanje za ovu drevnu pjesnikinju nije samo dijelom trenda u kojem se širi ono što se smatra klasičnim kanonom u kojem se sada nastoji naći mjesta i za žene i glasove iz regija izvan Zapada. Radi se i o povezivanju na osobnoj razini sa ženom koja je i sama bila protjerana i koja je svjedočila ratu i previranjima.

Sophus Helle ovim je prijevodom uspio pjesme stare oko 4000 godina donijeti čitateljima sa svom njihovom lirskom ljepotom. I oni koji se dosad nisu imali prilike upoznati sa staroistočnom književnosti, moći će se bez većih teškoća snaći u ovom pristupačnom prijevodu. Zajedno s himnama eseji oslikavaju mezopotamsku povijest i kulturu te daju vrijedne uvide i objašnjenja koja se dodiruju religije, školovanja, tradicije, autorstva, stvaranja carstva, položaja žena, odnosa s prošlošću i mnogočega drugoga. *Enheduana: The Complete Poems of the World's First Author* faktičan je prikaz koji nam daje priliku da se upoznamo s vrhovnom svećenicom s kraja trećeg tisućljeća koja više nije poznata samo u znanstvenom krugu asiriologije i koja, uvelike zahvaljujući upravo ovom prijevodu, već postaje temom izložbi i glazbenih adaptacija. Novi prijevodi i interpretacije zasigurno će slijediti, no Helleov rad ostat će primjer uzornog i iscrpnog izdanja koji se s pravom može smatrati i prekretnicom u Enheduaniu trećem životu.

Antonija Lapaš

Što je značilo biti rimskim carem?

Mary Beard, *Car Rima – vladanje drevnim Rimskim Carstvom* (prev. Katarina i Ivan Ott), Zagreb: Školska knjiga, 2024, 443 str.

U izdanju Školske knjige ove je godine objavljen hrvatski prijevod knjige *Emperor of Rome – Rulling the Ancient Roman World* (2023), autorice Mary Beard, britanske povjesničarke specijalizirane za povijest starog Rima. Hrvatski prijevod Katarine i Ivana Otta nosi naslov *Car Rima – vladanje drevnim Rimskim Carstvom*. Druga je ovo knjiga Mary Beard, nakon *SPQR – povijest starog Rima* (Zagreb: Školska knjiga, 2018), koja je prevedena i objavljena na hrvatskom jeziku. *Car Rima* svojevrsni je nastavak *SPQR*-a. Umjesto mitova o nastanku i razvoju Rimske Republike te pojašnjenja pojma rimskoga građanina tijekom duge rimske povijesti, autorica sada propitkuje i nastoji, koliko je to moguće, razbiti ustaljene mitove o rimskim carevima te objasniti što je točno značilo biti rimskim carem. Mary Beard ne zanimaju toliko carevi osobno, već je zanima što im je svima bilo zajedničko i koji se obrasci mogu ili ne mogu iščitati iz njihove vladavine. Jasan i pitak stil kojim piše Mary Beard, neopterećen suhoparnom faktografijom, već ispunjen sočnim povijesnim pikanterijama, krasi i ovu knjigu.

Kronološki, knjiga pokriva razdoblje od početka Augustove vladavine (31. ili 27. pr. Kr.) do smrti Aleksandra Severa (235. g.). U historiografiji se spomenuto razdoblje naziva i dobom principata (od Augustova naslova *princeps*). Principat označava model vladavine koji je u zadnjoj trećini 1. st. pr. Kr. osmislio prvi rimski car August, a taj su model slijedili, uz neke manje izmjene, svi carevi do Dioklecijana, tj. do kraja 3. st. Upravo je to i glavni razlog zašto se Beard u knjizi bavi carevima koji su vladali tijekom prva dva i pol stoljeća Rimskog Carstva. Iako principat „službeno“ traje do Dioklecijanova stupanja na vlast 284, autorica je odlučila ispustiti tzv. vojničke careve (od 235. do 284. g.). Tu odluku objašnjava time da je vladavina vojničkih careva vrijeme kada se – na političkom, ekonomskom i društvenom planu – događaju promjene koje najavljuju novi oblik vladavine rimskih careva, tj. izmjenu onog modela vlasti o kojem je riječ u njezinoj studiji pa je okvirni završetak knjige godinom 235. opravdan. Povijesne činjenice o pojedinim carevima i općenitoj povijesti Rimskog Carstva, tj. faktografiju autorica je svela na najmanju moguću razinu, tek toliko da i onim manje upućenim čitateljima bude jasan kontekst onoga što se razmatra u svakom poglavlju knjige. Mnogo je više priča i „tračeva“ o rimskim careva iz djela antičkih autora, autoričinih promišljanja kako je mogla izgledati vladavina i svakodnevi život careva, novih arheoloških otkrića i/ili povijesnih spoznaja te iluzija na suvremeni svijet koje se temelje na stereotipima o rimskim carevima.

Knjiga se sastoji od „Prologa – večera s Heliogabalom“ (1-21), deset poglavlja, „Epi-loga: kraj jednog razdoblja“ (360-370) i priloga koji upotpunjuju glavni tekst. Prilozi su: „Glavni likovi“ (popis spomenutih careva u knjizi) (VII-IX), „Karte“ (X-XIV), „Dobro došli“ (riječ autorice) (XV-XVII), „Što je u imenu“ (pojašnjenje rimskog carskog nazivlja) (371-373), „Literatura i mjesta koja vrijedi posjetiti“ (374-418), „Popis ilustracija“ (419-427), „Kronologija“ (428-431), „Zahvale“ (432) i „Kazalo“ (433-443). U „Prologu“ autorica, na primjeru opisa jedne gozbe cara Heliogabala, čitatelja upoznaje s onime čime će se baviti u nastavku knjige, vrstama izvora kojima se koristila u pisanju i modelom kojim će u najvećoj mjeri prikazivati rimske careve – model predodžbe „dobrog“ (vrijedan, brižan suprug i otac, uspješan vojskovođa, branitelj i promicatelj tradicionalnih vrijednosti, skroman) i „lošeg“ (raskalašen, rasipan, neuspješan strateg i vojskovođa, luđak, seksualno nastran) cara. Prva su dva poglavlja – „Vladavina jednog čovjeka: osnove autokracije“ (22-51) i „Tko je sljedeći? Umjetnost nasljeđivanja“ (52-75) – posvećena političkoj strani rimskoga cara. Politička se uloga cara, naravno, logikom stvari provlači i svim ostalim poglavljima, no u prvim je dvama posebno naglašena. Beard ukratko opisuje kako se autokracija uvukla u rimski republikanski sustav i do vremena Cezara posve ovladala njime. Rimski se republikanski sustav, pojašnjava, temeljio na vješto osmišljenoj podjeli vlasti u kojoj nitko nije ni sâm ni dugo vladao. To je bilo izraženo u složenom sustavu rimskih magistratura. Početkom 1. st. pr. Kr. taj se sustav počeo raspadati kada su istaknuti vojskovođe, poput Sule ili Pompeja, počeli obilno iskorištavati dodijeljene im ovlasti (magistatura diktatora) i utirati put autokraciji. Građanski ratovi nakon I. i II. trijumvirata doveli su do korjenitih promjena u političkom sustavu, što je zapečaćeno Augustovim ozakonjenjem – što formalnim, što neformalnim – autokracije. Beard napose ističe dvije radikalne promjene koje je August proveo nakon konačnog prisvajanja sve vlasti – preoblikovanje rimskog političkog sustava i nacionalizaciju rimske vojske. Za pojašnjenje novog sustava vlasti koji je uveo prvi rimski car autorica se koristi izrazom *civilitas* – doslovni prijevod bio bi „ponašati se kao građanin“, ali u kontekstu Augustove vlasti i, kako se u knjizi navodi, više bi značilo „ponašati se kao jedan od nas“, tj. kao

jedan od rimske elite. August je naizgled zadržao sve magistrature stare republike i to mu je služilo kao okvir za novi sustav vlasti. Formalno je sve bilo kao prije, ali sada je car osobno bio u središtu svega. Prebacivanjem javnoga glasovanja te javnih izbora na glasovanje i izbore u Senatu onemogućen je izravni kontakt rimske elite i senatora s narodom pa više nije bilo izravne opasnosti da pojedini moćnici stvore jaku bazu pristaša u narodu. Organiziranjem javnih igara i drugih manifestacija, podjelom hrane – načelo „kruha i igara“ – i građevinskih pothvatima, što nove gradnje, što obnove starih zdanja, car je držao narod uz sebe. Slično je napravljeno i s vojskom. Poučen iskustvom svojih prethodnika, napose Cezara, August je vojsku i vojne zapovjednike vezao čvrsto uz sebe. Standardizirane su vojne plaće, mirovine i duljina vojnog roka, dok su vojni zapovjednici i namjesnici u carskim provincijama odreda bili ljudi od careva povjerenja. Mirnije provincije predane su na upravu Senatu. Prethodno opisane značajke bile su temelj carske autokracije u prvim dvama stoljećima Carstva, zaključuje autorica. Nastavak razmatranja carske autokracije posvećen je dvama ključnim problemima Augustova modela vlasti – odnosu sa senatorima i nasljeđivanju prijestolja. Ni August ni svi carevi nakon njega nisu pronašli djelotvorno rješenje za ova dva izazova. Odnos cara i senatora uvijek je bio prepun intriga, skrivenih osjećaja i međusobnih podbadaanja, bez obzira na to koji car bio na vlasti. Iznoseći priče antičkih autora o tim odnosima, ukazuje se da je rimsko društvo senatore dijelilo na dvije skupine – ulizice koji su u svemu ugađali caru i poneke disidente što su pokušavali opstruirati rad Senata, ali nisu imali previše mudrosti i razboritosti. Raspravu o senatorsko-carskim odnosima donosi autoričin zaključak kako su senatori ipak – zdušno ili prešutno – surađivali s carem, a gotovi svi su carevi bili prisiljeni na nekad manje, nekad više krvave obračune, ili barem uštkavanja/zastrašivanja, s neposlušnim ili problematičnim senatorima. Nasljeđivanje prijestolja bilo je mnogo veći problem od odnosa sa Senatom. Carska autokracija nije iznjedrila neki sustavan i jasno određen model nasljeđivanja. Najviše što se približilo nekom mirnom i postojanom načinu prijenosa vlasti bilo je provođenje sustava posvajanja/adopcije, sustavno provođeno i promovirano kao model kojeg bi se trebalo držati od kraja 1. st. do 180. Razloge za to Beard traži u činjenici da je sustav posvajanja bio duboko ukorijenjen u rimsku tradiciju i, važnije, omogućavao je izbor boljeg kandidata za nasljednika od biološke nasljednosti gdje je izbor suđen na biološke potomke bez obzira na to imaju li potrebne kvalitete ili ne. U razmatranju odnosa cara i Senata te načina na koji je neki car naslijedio prethodnika, čitatelju se na vrlo jasan način predočava upotreba predodžbe o dobrom i lošem caru. Ako je novi car na prijestolju crpio legitimitet iz odnosa s prethodnim carem, svoga je prethodnika nastojao prikazati u što boljem svjetlu i eventualne mane zatamniti – tako su npr. ubojstva senatora lako mogla biti prikazana kao obračun s neprijateljima države i sl. Ako su prilike to tražile, od prethodnika se trebalo i distancirati pa ga se nastojalo prikazati kao čudovište bez obzira na to je li takav uistinu bio – ubojstva senatora sada se mogu proglasiti vladavinom terora. Beard ovdje konstatira da se iz priloženog može zaključiti da su svi carevi bili više-manje improvizatori, koji su kasnije, ovisno o okolnostima u kojima su skončali, proglašeni uspješnim ili neuspješnim stratezima.

Iduća se poglavlja – „Gozbe moći“ (76-110), „Što je u palači?“ (111-155), „Ljudi iz palače: car i njegov dvor“ (156-195), „Na poslu“ (196-228), „A u slobodno vrijeme“ (229-260), „Carevi izvan Rima“ (261-293), „Licem u lice“ (294-334) i „Čini mi se da postajem bog“ (335-359) – bave različitim segmentima carske vlasti. Autorica razrađuje svaki od segmenata i postavlja pitanje granice: umjesne i neumjesne/raskalašene/sadističke carske

gozbe, palače prikladne za carevo stanovanje – Augustova skromna kuća ili Neronova Zlatna kuća, utjecaja carskog dvora – žena, ljubavnica, robova, savjetnika – na cara, careva radnog i slobodnog vremena, dobrog i lošeg carskog putovanja, stvarnog cara i njegovih prikaza na kipovima te razlike između prinošenja žrtve bogovima u ime cara i prinošenja žrtve izravno caru. Raspravu o carskim gozbama – koje naziva carskim „teatrima moći“ – autorica prikazuje nizom zapisa antičkih povjesničara o tome kako su izgledale carske gozbe, a ponekad se javljaju i neki izmišljeni, tj. primjeri zamišljenih gozbi koji također pomažu u objašnjenju važnosti i raskoši/skromnosti carskih „teatara moći“ Naglasak je na raskošnim, raskalašenim i sadističkim – kako su ostale upamćene ili su namjerno tako opisane u antičkih pisaca – gozbama careva Kaligule, Nerona, Domicijana i, već spomenuto, Heliogabala. I ovdje Beard pokušava proniknuti u to koliko su te gozbe doista bile hedonističke, a koliko su tako prikazane da se ocrni njihove domaćine, gotovo uvijek careve koji su svrgnuti i ubijeni. U nastavku se prelazi na mjesto gdje su se carske gozbe priređivale – carsku palaču, ali i druge carske rezidencije. Prvo se opisuje faza izgradnje carske palače. Razmjerno skromni sustav nastambi članova carske obitelji na Platinu u doba Augusta i careva do Nerona, u doba potonjeg cara zamijenila je raskošna Zlatna kuća (*Domus aurea*). Flavijevci su krajem 1. st. izgradili novu carsku palaču u kojoj su carevi službeno boravili do kraja carske vlasti. Položaj palače u odnosu na zgradu Senata pokazivao je gdje je stvarno mjesto moći – pri izlasku iz Senata senatori su prvo ugledali palaču na Palatinu. Pozornost je dana i drugim rezidencijama careva koje su često carevima bile omiljenije od palatinske palače, poput vile na Capriju u Tiberijevu ili carske palače u Tivoliju u Hadrijanovu slučaju. Hadrijanova palača – brojem i namjenom zgrada više nalik na manji carski grad nego na palaču/vilu – objašnjena je kao odraz careve želje da tu palaču prikaže kao minijaturno Rimsko Carstvo, šaljući time poruku da je Carstvo njegova palača. Priče o odnosu, uglavnom seksualnom, cara i ljudi koji su, osim njega, nastanjivali carsku palaču – žena, majki, sestara, ljubavnica/ka, robova, savjetnika i dr. – interpretirane su kao odraz Rimljana, ponajviše rimske elite, da prikažu koliko je stvarnu vlast imao pojedini car i da ga, prema potrebi, ocrne i pretvore u razvratnika, a ne toliko kao želja za tračanjem rimske carske obitelji radi tračanja, iako je i to često bio jedan od razloga. Pretjerana bliskost cara s robovima ili sklonost muškim ljubavnicima – npr. Hadrijan i Antinoj – uvijek je postavljala pitanje čiji je utjecaj veći – robuje li car robu ili rob robuje caru. Seksualnost careva nije bila problem u smislu izbora i podrijetla partnera – muško/žensko, rob/slobodnjak – već u potencijalnom utjecaju koji carev ljubavnik/ca može imati na cara. Utjecaj carskih žena na dvoru Beard prikazuje u okviru općepoznatih priča o ozloglašnim ženama – Livija, Agripina, Julija Domna – u kojima vidi stereotip o ženi-manipulatorici koja iz sjene vlada carskim dvorom, vuče sve konce i, ako je potrebno, rješava se i samog cara da njezini potomci zasjednu na tron. Zaključuje kako se žene carskog dvora, ponajprije supruge, ali često i sestre i kćeri, vidjelo kao jamac stabilnosti carske dinastije. Trebale su podariti nasljednika, biti utjelovljenje tradicionalnih rimskih vrijednosti, a svojim su skandaloznim ponašanjem (preljubi, spletke, urote) mogle jako poljuljati carsku vlast i legitimitet na prijestolje. Priče o carskim ženama i njihovu neprihvatljivom ponašanju prema autorici su više odraz toga koliko je vlast nekoga cara bila ili nije bila postojana nego što su zanimanje za same te žene.

Kada prelazi na opis carskog radnog i slobodnog vremena, autorica na samom početku napominje da je granica radnog i slobodnog vremena za careve bila iznimno tanka i često je nije ni bilo. Car je u glavama svih stanovnika Carstva bio zamišljen kao činovnik

s perom u ruci koji u svako doba treba biti dostupan svojim podanicima i odgovara na njihove molbe pa je ono službeno radno vrijeme bilo rezervirano za razmatranje zahtjeva, suđenje u parnicama i sjednice Senata. Slobodnim se vremenom, kada je boravio u Rimu, car uglavnom koristio za organiziranje gozbi i sastanke s moćnicima ili je posjećivao javne spektakle – gladijatorske borbe u Koloseju i utrke kola u *Velikom Cirku*. Urke u *Circusu* Beard posebno naglašava jer je u starome Rimu to mjesto moglo primiti i do 250 000 ljudi koji su mogli uživo vidjeti cara i, ako je bilo prilike, uputiti mu svoju molbu. Beard također ističe da su u *Velikom Cirku*, s obzirom na broj posjetitelja, carevi morali mudro promisliti hoće li odbaciti ili prihvatiti zahtjeve mnoštva te da su ondje vladavine careva mogle i početi i završiti. Ljudi izvan Rima mogli su uživo vidjeti cara jedino kada je putovao Carstvom. Ovdje se Beard koristi podacima o putovanjima najvećeg cara-putnika, Hadrijana, da oslika kako su mogla izgledati carska putovanja. Osim onih putovanja na koja je morao ići silom prilika – vojne kampanje – carevi izuzev Hadrijana nisu bili pretjerano skloni turističkim putovanjima. Navodi se primjer Antonija Pia koji nikada nije napustio Italiju. Poseban je slučaj Neron, čije je putovanje Grčkom postalo uputa carevima kako ne treba putovati – izravno sudjelovanje cara u igrama, pretjerano bahaćenje i razmetanje bogatstvom, trijumf s osvojenim nagradama. Beard se opet pita koliko u svemu tome uloga ima stvaranje slike ozloglašenog cara, a koliko to je li Neron zbilja toliko pretjerivao. Uspoređuje to s Hadrijanovim višegodišnjim boravkom u Ateni, gdje je Hadrijan u arhitektonskom smislu danas prepoznatljiviji od Perikla, i pita se je li sve što je učinio za Atenu bila careva briga za kulturno uzdizanje grada ili uzdizanje samoga sebe. Carska putovanja, zaključuje se, nisu bila osobito sretna okolnost za obične ljude Carstva, na čija je pleća padoo teret finaciranja carskog smještaja, a često su i imućniji znali bankrotirati nakon ugošćivanja cara i njegove pratnje. Na kraju se predstavlja carska portretistika i zamršeno pitanje apoteoze/obogotvorenja careva. Nakon kraćeg osvrt na Augustove reforme u portretistici – uvođenje načela bezvremenosti (car uvijek izgleda mladoliko) i povratka idealiziranom kanonu klasične Grčke – autorica se osvrće na to što su stanovnici Carstva mogli iščitati iz portreta careva i drugih članova carske obitelji. Novina carskog razdoblja bila je uvođenje ženskih kipova u javnu sferu. U skladu s novim načinom prikaza, svi carevi od Augusta do Aleksandra Severa izgledali su slično na portretima, a razlike se jedino mogu bolje uočiti od Hadrijana nadalje, kada se javlja prikaz brade. Ženski kipovi također su teško raspoznatljivi, a jedini element koji pruža mogućnost preciznijeg određenja jest kosa. Ovakvu ujednačenost prikaza Beard povezuje s modelom lošeg i dobrog cara. Onome tko je crpio legitimitet od prethodnika bilo je u interesu prikazivati se identično kao i prethodnik. Time se može objasniti odmak koji je Vespazijan učinio vrativši se nakratko realističnom republikanskom prikazu s jasno izraženim borama lica, želeći se i u umjetnosti odmaknuti od svojeg prethodnika Nerona. Ujednačenost ženskih kipova promatra se kao oličenje tradicionalnih vrijednosti rimske matrone, a usto su prikazi carica možda i trebali slati poruku da svi navodni tračevi i glasine o razvratima i nedopuštenim stvarima ne mogu biti istina. I tradicija apoteoze/obogotvorenja preminulog cara čitatelju je dočarana modelom dobrog i lošeg cara. Hoće li svojeg prethodnika uzdignuti do statusa božanstva, ovisilo je ponajprije o interesu nasljednika, iako je sve formalno radio Senat. I ovdje se rabi već dobro poznati odnos – Vespazijan nije bio zainteresiran da proglasi Nerona bogom, ali antoninski (Nerva, Trajan, Hadrijan...) carevi itekako jesu. Rimska je religija imala stroga pravila glede žrtvovanja drugim bogovima u ime živog cara, prinošenja žrtvi izravno živom caru ili caru-božanstvu. To se

ogleda i u terminologiji – naziv za cara proglašenog bogom bio je *divus*, a za tradicionalno božanstvo *deus*. U praksi je to sve, objašnjava Beard, bilo kudikamo kompleksnije i, za obične stanovnike, nerazumljivije. Budući da bitne razlike nije bilo u prikazima živih careva, gdje su svi više-manje izgledali isto, vjerojatno stanovnici provincija nisu uviđali neku razliku između prinosa živom ili božanskom caru.

Car Rima – vladanje drevnim Rimskim Carstvom historiografska je studija koja propitkuje naše poimanje pojma „rimskog cara“ i koja istodobno baca potpuno novo svjetlo na sve što se o tim vladarima zna. Promatrajući careve od Augusta do Aleksandra Severa, Mary Beard pokušava shvatiti što je uistinu bio rimski car – čovjek koji je imao svu vlast u svojim rukama, vlastodržac na kojeg su uvelike utjecali ljudi iz njegove neposredne blizine i rimska elita ili nešto treće – npr., slikovito rečeno, tek jedan od glumaca u igrokazu moći. Sagledavši sve aspekte carskog života i vladanja, Beard ne dolazi do neke jedinstvene definicije rimskog cara. Mišljenja sam da joj to i nije bio cilj, već da je studijom htjela ukazati da su tijekom vladavine careva – kako je to bivalo i prije i kasnije tijekom povijesti, – postojane bile jedino predodžbe o dobrom i lošem caru neovisno o tome kakvi su uistinu bili – pa ih se uljepšavalo ili pretvaralo u čudovišta – prema potrebama onoga tko je sljedeći zasjeo na tron.

Josip Imbrišak

Urbana i seoska naselja u kasnoj antici

Slavko Ciglenečki, Between Ravenna and Constantinople: Rethinking Late Antique Settlement Patterns, 1. izd., Ljubljana: Založba ZRC [Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 46], 2023, 431 str.

Monografija Slavka Ciglenečkog rezultat je autorova višedesetljetnog istraživanja obrazaca naseljavanja urbanih sredina i seoskih područja u kasnoj antici na prostoru koje je bilo u sastavu Zapadnog te Istočnog Rimskog Carstva nakon Teodozijeve podjele države 395. godine. Na početku knjige nalazi se „Predgovor“ (7-9), a zatim šest poglavlja podijeljenih na pripadajuća potpoglavlja. Temeljna poglavlja ove monografije jesu: „Uvod“ (9-18), „Gradovi“ (19-166), „Naselje na selu“ (167-336), „Dijakronijska procjena promjena naselja i dinamike grad-selo. Opće napomene o kronologiji promjena naselja“ (337-350), „Kratk pregled kasnoantičkih obrazaca naseljavanja u drugim dijelovima Rimskog Carstva“ (351-382), „Zaključne napomene i pokušaj tumačenja obrazaca naseljavanja“ (383-388). Na kraju knjige nalaze se „Bibliografija“ (389-421) i „Indeks“ (421-431).

U „Uvodu“ autor određuje prostorni, kronološki i metodološki okvir svoje monografije. Ciglenečki se odlučio na veliki teritorij koji se nalazio između kasnoantičkih prijestolnica, Ravenne na Zapadu i Carigrada na Istoku. Takav zemljopisni odabir autor argumentira da mu je unatoč njegovoj svjesnosti većih spoznajnih ograničenja o naseljavanju u istočnom

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief
Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor
Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*